

บทที่ 4

ผลการวิจัย

บริบททางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม สังคม และเศรษฐกิจของพื้นที่วิจัย

การศึกษาเรื่อง “กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อสร้างเครือข่ายเยาวชนในการสืบทอดวัฒนธรรมท้องถิ่น” นี้ คณะผู้วิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์ไว้ 4 ข้อ หนึ่งในบทที่ 4 จะเป็นการนำเสนอข้อมูลเพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม สังคม และเศรษฐกิจของพื้นที่วิจัย โดยจะแบ่งการนำเสนอข้อมูลของสองพื้นที่ ได้แก่ 1) บ้านโป่งขาก 2) บ้านส้มป่อย ต.แม่สัน อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง ซึ่งเป็นพื้นที่วิจัยของการศึกษาในครั้งนี้ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

บริบททางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม สังคม และเศรษฐกิจของบ้านโป่งขาก

1. **บริบททางประวัติศาสตร์** ประวัติความเป็นมาของบ้านโป่งขากนั้นมีตำนานเรื่องเล่าอยู่หลายตำนาน แต่ตำนานเรื่องเล่าที่ได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนมากที่สุดได้ระบุว่าชาวบ้านในหมู่บ้านโป่งขากสืบเชื้อสายมาจากชนเผ่าลัวะ ที่อาศัยอยู่ในแคว้นสิบสองปันนา ประเทศพม่า ต่อมาเกิดสงครามสู้รบกับชาวพม่าและพ่ายแพ้สงคราม จึงอพยพลงมายังห้วยน้ำอูน ซึ่งตั้งอยู่ในเขตบ้านแม่ฝั้ว อำเภอเสริมงาม จังหวัดลำปาง โดยธรรมชาติวิสัยของชนเผ่าลัวะนั้นรักสันโดษ ไม่ชอบความวุ่นวาย จะคบค้าสมาคมอยู่ในกลุ่มพวกตนเท่านั้น ต่อมา ชาวไต (ลื้อ) ได้บังคับให้ชาวลัวะเข้าร่วมกิจกรรมการชุมนุมต่างๆ และพยายามขอตัวเด็กสาวชาวลัวะไปเป็นภรรยา ชาวลัวะไม่ต้องการเข้าร่วมกับกลุ่มชาวไตและไม่ต้องการยกลูกสาวให้ จึงพากันอพยพเพื่อหนีชาวไตมาอยู่ที่น้ำแม่คราว (ปัจจุบันเป็นบ้านแม่ยามเหนือ) แต่ชาวไตก็ยังติดตามมาอีกจึงพากันอพยพมาอยู่ที่สบแม่สัน ซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนในปัจจุบัน เหตุที่อพยพมาอยู่ที่สบแม่สันได้อย่างถาวรนั้น ตามตำนานเล่าว่า ชาวลัวะได้รับความเมตตาจากเจ้าเมืองลำพูนที่ห้ามปรามชาวไตไม่ให้มารบกวนชาวลัวะ เมื่อไม่ถูกรบกวนจากชาวไต ชาวลัวะก็เริ่มยอมรับชาวไตมากขึ้น ให้ความร่วมมือในการเข้าประชุมกับชาวไต อย่างไรก็ตาม ในทัศนะของชาวลัวะเองก็ยังรู้สึกว่าชาวไตยังคงดูถูกดูแคลนพวกตนอยู่มาก ซึ่งส่งผลเป็นความรู้สึกที่เข้มข้นสำหรับคนรุ่นเก่าๆ ในชุมชน ดังที่มีคนเฒ่าคนแก่ในชุมชนหลายคนให้ข้อมูลตรงกันว่า ในสมัยที่พวกตนยังเป็นเด็กหรือเป็นวัยรุ่น (ประมาณการเป็นระยะเวลาคือ 60-70 ปีที่ผ่านมา ซึ่งก็คือในราวปี พ.ศ. 2484-2494) มักมีคนต่างบ้านต่างถิ่นที่ลื้อเลียนสำเนียงการพูดของคนบ้านโป่งขาก ซึ่งหากมีการดูหมิ่นกันซึ่งหน้า คนบ้านโป่งขากก็จะโต้ตอบแบบตาต่อตา ฟันต่อฟันเช่นกัน (ป๋อ นามะเสน , สัมภาษณ์, 4 กันยายน 2554)

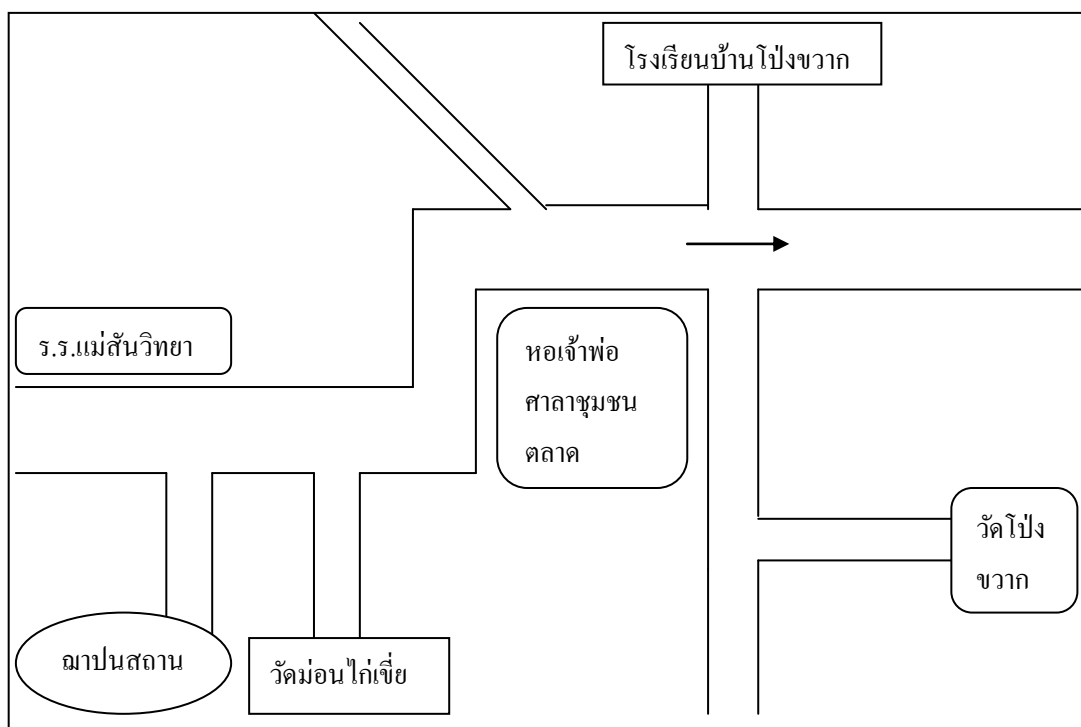
สำหรับที่มาของชื่อบ้านโป่งขาก ก็มีตำนานเรื่องเล่าด้วยเช่นกัน โดยเรื่องเล่ามีอยู่ว่า เจ้าพระยาแก้ว ซึ่งเป็นเจ้าเมืองเมืองยาวได้พบเห็นบุตรสาวของเจ้าพระยาลำปางก็เกิดต้องตาต้องใจในความสวยงาม แต่เมื่อมาสู่ขอ เจ้าพระยาลำปางก็ไม่ยอมยกบุตรสาวให้โดยอ้างเหตุผลว่าเจ้าพระยา

แก้วเป็นคนพิการ (มีใบหูข้างเดียว) ถึงแม้เจ้าพระยาแก้วจะยืนยันว่าจะดูแลบุตรสาวเจ้าพระยาลำปางเป็นอย่างดี จึงมีการสู้รบเกิดขึ้น เจ้าพระยาลำปางนำทหารรุกไล่ เจ้าพระยาแก้วถอยร่นมาเรื่อยๆ และให้ลูกน้องตั้งรับไว้ จนเจ้าพระยาลำปางและลูกน้องมาถึงนาโป่งหาญ ซึ่งมีหนองน้ำอยู่หลายแห่ง เจ้าพระยาแก้วจึงปักขวากหนามดักไว้ ทำให้ฝ่ายพระยาลำปางเสียไพร่พลไปมากแต่ก็ไม่ยอมถอยทัพ กลับเช่นกัน จึงมีการต่อสู้กันไปจนถึง “ทุ่งแมงปู้” (ทุ่งแมงภู) เจ้าพระยาแก้วใช้เวทมนต์คาถาเสกแมง ภูมาไล่ต่อยกลุ่มทหารของเจ้าพระยาลำปาง เสกมอดเจาะหอกดาบของเจ้าพระยาลำปางหักจนหมดสิ้น ลูกน้องของเจ้าพระยาลำปางจึงถอยทัพกลับไป เหลือเพียงเจ้าพระยาลำปางที่สู้ต่อ จนถึงทุ่งนา จ้าง ทุ่งนารี เจ้าพระยาทั้งสองได้สู้รบกันด้วยมือเปล่า เจ้าพระยาแก้วสั่งทหารให้จับตัวเจ้าพระยาลำปางไปฝังทั้งเป็นที่ตอยภู (บ้านทุ่งหลวงในปัจจุบัน) ก่อนที่เจ้าพระยาลำปางจะเสียชีวิตได้ขอร้องว่า “ขอให้ท่านทั้งหลายหันหน้าเข้าไปทางวัดพระธาตุลำปางหลวง” และได้บอกปากสาปแช่งให้ลูกน้องของตนที่ทิ้งไป หากเดินทางมาเมืองยาวก็ขอให้ปวดท้องแสนสาหัส (ทา แก้วจัน ต๊ะ อ้างถึงใน ณัฐจิรา นามะเสน, 2553: 59-61)

ข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ที่คนในชุมชนได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรระบุไว้ว่า เท้าที่จำความได้ ย้อนหลังไปในราว พ.ศ.2500 หมู่บ้านโป่งขวากมีประชากรอาศัยอยู่ประมาณร้อยละห้าสิบกว่าคน ผู้คนมีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย ดำรงชีพด้วยการทำการเกษตร คือ ทำนา ปลูกอ้อย ปลูกยาสูบ เลี้ยงวัวควาย ที่อยู่อาศัยโดยมากเป็นกระท่อมหรือ “ตูป” สร้างด้วยไม้ไผ่ และไม้สัก บางหลังคาเรือนมุงด้วยใบตอง หญ้าคา และดินขอ การเดินทางในสมัยก่อนจะเดินทางลัดเลาะไปตามคันนา หรือไปทางเกวียน ต่อมาเริ่มมีรถล้อเพื่อโดยสารจากหมู่บ้านไปยังตัวอำเภอห้างฉัตรและตัวเมือง เดิมที ถนนเข้าหมู่บ้านเป็นถนนสายเล็กๆ แต่ต่อมาก็ขยายใหญ่ขึ้นจนมีการลาดยางมะตอยเข้าหมู่บ้านเป็นระยะทาง 800 เมตร

ในอดีต หมู่บ้านไม่มีทั้งไฟฟ้าและน้ำประปาใช้ ชาวบ้านใช้ตะเกียงน้ำมันก๊าดทำเองเพื่อให้แสงสว่างตามบ้านเรือน น้ำดื่มใช้ชาวบ้านต้องพึ่งพาน้ำบ่อ โดยมีน้ำบ่อเป็นพื้นที่สาธารณะประจำชุมชน ผู้หญิงจะนุ่งกระโจมอกไปรวมตัวกันอาบน้ำ ส่วนผู้ชายก็นุ่งผ้าขาวม้าไปอาบน้ำที่น้ำบ่อเช่นเดียวกัน ส่วนเครื่องนุ่งห่มนั้น สมัยก่อนผู้หญิงในหมู่บ้านจะทอผ้าฝ้ายใช้เอง เป็นส่วนมาก แต่ในปัจจุบันภูมิปัญญาในด้านนี้ของชาวบ้านกลับไม่ได้รับการถ่ายทอดส่งต่อไปสู่คนรุ่นใหม่ในหมู่บ้านแต่อย่างใด ลักษณะการสร้างบ้านเรือนในยุคต่อมา จะสร้างเป็นบ้านไม้ใต้ถุนสูง และใต้ถุนจะกันคอกไว้เพื่อเลี้ยงวัวควาย (ป้อ นามะเสน, สัมภาษณ์, 14 ตุลาคม 2554)

ไฟฟ้าเริ่มเข้าถึงหมู่บ้านในปี พ.ศ.2529 ในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน ชายฉกรรจ์ในหมู่บ้านก็เริ่มเดินทางไปทำงานต่างประเทศเพื่อนำรายได้มาเลี้ยงครอบครัวโดยส่วนใหญ่ไปทำงานก่อสร้างที่ประเทศซาอุดีอาระเบีย สิงคโปร์ และบรูไน เมื่อเก็บเงินได้ก็ส่งเงินมาให้ครอบครัว และกล่าวได้ว่าชุมชนก็ได้เงินตราจากต่างประเทศในส่วนนี้ที่มาช่วยในการพัฒนาชุมชนตามลำดับ โดยมาก เมื่อได้เงินมา นอกเหนือจากการใช้จ่ายในครัวเรือนแล้ว ชาวบ้านจะนำมาสร้างหรือต่อเติมบ้านเป็นหลัก การออกไปทำงานนอกชุมชนเริ่มต้นในช่วงเวลาเดียวกัน มีทั้งการทำงานเป็นลูกจ้างของสวนป่า การทำงานโรงงาน และการเป็นลูกจ้างรายวัน (ตีบ มณีวรรณ, สัมภาษณ์, 30 ตุลาคม 2554, สุภาพร จินะปา, สัมภาษณ์, 30 ตุลาคม 2554)

ภาพที่ 4.1: แผนที่ชุมชนบ้านโป่งขวก

2. บริบททางวัฒนธรรม ชาวชุมชนบ้านโป่งขวagnับถือเจ้าพ่อสององค์ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่าเจ้าปู่และเจ้าอ๊ก ตามความเชื่อของชาวบ้าน เจ้าปู่สถิตย์อยู่ในหมู่บ้าน ส่วนเจ้าอ๊กนั้นอยู่อีกฟากฝั่งหนึ่งของแม่น้ำ โดยชาวบ้านจะมีการเซ่นไหว้เจ้าปู่เจ้าอ๊กเป็นประจำทุกปี ปีละ 2 ครั้ง คือเดือน 5 และเดือน 9 ของภาคเหนือ ซึ่งก็คือเดือนกุมภาพันธ์และเดือนมิถุนายนของทุกปี โดยของเซ่นไหว้นั้น ชาวบ้านจะเซ่นไหว้เจ้าปู่เจ้าอ๊กด้วยไก่ติดต่อกันเป็นเวลา 3 ปี เมื่อครบ 3 ปีแล้ว ปีที่ 4 จะเซ่นไหว้ด้วยหมู โดยชาวบ้านจะมีการเซ่นไหว้เพื่อขอให้เจ้าพ่อทั้งสององค์คุ้มครองครอบครัว บุตรหลาน และชุมชน นอกจากนี้ ยังมีการบนบานศาลกล่าวในกรณีที่ต้องการขวัญกำลังใจเป็นพิเศษ เช่น การเจ็บไข้ได้ป่วย การเกณฑ์ทหาร การเดินทางไปทำงานต่างประเทศ เป็นต้น (ป๋อง มณีวรรณ, สัมภาษณ์, 30 ตุลาคม 2554) และที่น่าสนใจก็คือ ชาวบ้านที่นี้มีความเชื่อว่าหากมีใคร ทำผิดประเพณี หรือการไม่แก้บนตามที่ไดบนบานเอาไว้ จะก่อให้เกิดโทษภัยกับบุคคลดังกล่าวและครอบครัว ในกรณีที่มีการทำผิดประเพณีหรือมีการทำผิดต่อเจ้าพ่อ การแก้ไขจะต้องเซ่น ไหว้ด้วย “กวางคำ” หรือแท่งที่จริงแล้วก็คือสุนัขสีดำนั่นเอง แต่การเซ่นไหว้จะกระทำอย่างเจียมๆ ไม่เป็นที่เอิกเกริกแต่อย่างใด

นอกเหนือจากการเซ่นไหว้เจ้าปู่เจ้าอ๊กเป็นประจำทุกปีแล้ว ชาวชุมชนบ้านโป่งขวากยังมีประเพณีพิธีกรรมที่สำคัญอื่นๆ อีกหลายอย่าง อาทิ การเฉลิมฉลองพระธาตุประจำหมู่บ้านในเดือน 6 เป็ง (เดือนมีนาคม) และในเดือน 12 เป็ง (เดือนกันยายน) ชาวบ้านจะมีการแผ่เมตตาเนื่องในประเพณีตานเปรตตะพี (สำหรับการแผ่เมตตาของชาวบ้านในแถบนี้จะมีลักษณะเฉพาะที่เป็นเอกลักษณ์ นั่นคือจะมีการสวดเป็นท่วงทำนองคล้ายดนตรี) คนสมัยก่อนนั้นได้เล่าสืบต่อกันมาว่า เดือน 12 เป็งจะมีการปล่อยเปรตปล่อยผี ลูกหลานจะทำบุญไปให้ ทั้งอาหาร สิ่งของเครื่องใช้ และภัณฑารักษ์ให้กับผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว (ป๋อง, อ้างแล้ว)

ประเพณีประจำปีอีกอย่างหนึ่งของชุมชนที่ถือเป็นงานใหญ่ก็คือ ประเพณีพิธีสืบชะตาหลวง ของชุมชน ซึ่งคนทั้งหมู่บ้านจะมาชุมนุมกันที่ศาลาอเนกประสงค์ ประจำหมู่บ้านเพื่อร่วมกันทำบุญ หมู่บ้าน และรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุ มีการนิมนต์พระสงฆ์มาสวดมนต์และประพรมน้ำพระพุทธมนต์ ให้กับผู้คนและสิ่งของเครื่องใช้ ปกติ พิธีสืบชะตาหลวงจะกระทำในช่วงปีใหม่ แต่ในกรณีพิเศษก็ อาจจะกระทำในช่วงอื่นๆ ของปีก็ได้ เพื่อเป็นการสร้างขวัญ ฤ็และกำลังใจให้คนในชุมชน ในพิธีสืบ ชะตาหลวง คนทั้งครอบครัวจะมาอยู่ร่วมในพิธี แต่ถ้าหากสมาชิกคนใดคนหนึ่งไม่อยู่ สมาชิกที่ยังอยู่ ในชุมชน (โดยมากเป็นคนเฒ่าคนแก่ หรือผู้หญิง) จะนำเสื้อผ้าและรูปถ่ายของสมาชิกที่ไม่สามารถร่วม ในพิธีกรรมได้มาประกอบในพิธีด้วย (ดังภาพที่) การกระทำดังกล่าวก็เพราะความเชื่อที่จะส่งผลให้ สมาชิกที่ไม่ได้ร่วมในพิธีกรรมก็ได้รับอานิสงส์ผลบุญจากประเพณีดังกล่าว รวมถึงได้รับการคุ้มครอง การประกอบพิธีกรรมด้วยเช่นเดียวกับสมาชิกที่ร่วมพิธี

ภาพที่ 4.2: ภาพถ่ายของสมาชิกในครอบครัวที่ไปทำงานต่างประเทศในพิธีสืบชะตาหลวง

3. บริบททางสังคม เนื่องจากชุมชนบ้านโป่งขากเป็นชุมชนของผู้คนที่สืบเชื้อสายมาจากกลุ่ม บรรพบุรุษกลุ่มเดียวกัน (indigenous) ทำให้มีจุดเด่นที่สำคัญคือความสามัคคีปรองดองของคนใน ชุมชน ในหมู่บ้านยังคงมีการเอามื้อในการทำกิจกรรมทางการเกษตร เช่น การเกี่ยวข้าว รวมไปถึงการ ลงแรงช่วยเหลือกันในงานบุญประเพณีต่างๆ ทั้งงานบุญรวมของชุมชน และงานบุญของปัจเจก เช่น งานแต่งงาน งานบวช หรืองานศพ นอกจากนี้ เมื่อมองถึงฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของคนใน ชุมชนก็พบว่าคนส่วนใหญ่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมใกล้เคียงกัน ไม่มีช่องว่างหรือความแตกต่าง ทางเศรษฐกิจและสังคมที่เด่นชัด คนในชุมชนที่เป็นผู้สูงอายุและผู้ใหญ่โดยมากได้รับการศึกษาภาค บัณฑิต แต่ในรุ่นหนุ่มสาวและเยาวชน มีแนวโน้มที่จะศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นหลังจากสำเร็จ การศึกษาภาคบังคับแล้ว

ภาพที่ 4.3: คนเฒ่าคนแก่ร่วมกันทำสะตวงสำหรับประกอบพิธีกรรม

สำหรับกรณีการจัดงานศพ ชุมชนบ้านโป่งขวากมีความโดดเด่นในแง่ที่คนในชุมชนรวมกันเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันที่จะงดการเลี้ยงเหล้าในงานศพ ซึ่งบริบททางสังคมของชุมชนชนบทในภาคเหนือหลายแห่งนิยมการเลี้ยงเหล้าแขกในงานศพ บุญยกร ตีระพุดติกุลชัย (2553) ระบุว่า การเคลื่อนไหวโครงการงานศพงดเหล้าของบ้านโป่งขวากนั้น มีจุดเริ่มต้นในราวปี พ.ศ. 2548 นายบุญทวี กาวิชัย ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านเปิดเผยว่าตนเองได้เข้าร่วมเวทีพูดคุยเรื่องงานศพงดเหล้าซึ่งจัดขึ้นที่โรงเรียนแม่สันวิทยา โดยได้มีโอกาสพบกับ ตัวแทนชุมชนจาก อ.สบปราบ ซึ่งเป็นพื้นที่ต้นแบบในการงดเหล้าในงานศพ ทำให้เกิดความสนใจและเริ่มเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของแกนนำในการขับเคลื่อนในพื้นที่ ต.แม่สัน นำประเด็นมาพูดคุยกับกลุ่มชาวบ้านในชุมชน และเชิญวิทยากรมาให้ความรู้เรื่องโทษภัยของเหล้า รวมถึงชักชวนให้ชาวบ้านทดลองงดเหล้าในงานศพ ซึ่งก็ได้ทดลองในงานศพแรก แต่เสียงตอบรับจากชุมชนยังไม่ชัดเจนนัก รวมถึงเสียงคัดค้านก็ไม่น้อย แต่นายบุญทวีก็ยังคงใช้วิธีพูดจาถ่ายทอดแนวคิดทั้งในงานบุญต่างๆ ที่ตนเข้าร่วม ดึงหัวหน้าหมวดบ้านทั้งสิบสามหมวดบ้านเข้ามาเป็นแกนนำเพื่อพูดคุยทำความเข้าใจกับคนในหมวดบ้าน และหยั่งเสียงชาวชุมชนในที่ประชุมหมู่บ้านอีกหลายครั้ง โดยมีลักษณะของการโน้มน้าวและรับฟังไปในเวลาเดียวกัน จนในที่สุดก็มีการประสานงานให้แกนนำระดับอำเภอและจังหวัดเข้ามาจัดเวทีในหมู่บ้านอีกครั้งหนึ่ง ก่อนจะทำเวทีประชาคมในเวลาต่อมา คนในเวทีประชาคมส่วนมากซึ่งเป็นผู้หญิงก็เริ่มเห็นตรงกันว่าชุมชนจะทดลองปฏิบัติตามงดเหล้าในงานศพ การดำเนินการทั้งหมดนี้ใช้เวลาร่วมสองปี ซึ่งในช่วงต้นก็มีผู้ลักลอบดื่มเหล้าในงานศพ แต่ชุมชนใช้วิธีนำเรื่องของผู้ที่ฝ่าฝืนมาประกาศกลางที่ประชุมหมู่บ้านประจำเดือน ทำให้ผู้ที่ฝ่าฝืนเกิดความอาย หรือใช้วิธีร่วมโต๊ะกับผู้ดื่มเหล้า แต่ไม่ได้มีการตั้งกฎเกณฑ์ปรับสินไหมผู้ที่ฝ่าฝืน

กรณีการประสบความสำเร็จในการงดเหล้าภายในงานศพของชุมชนบ้านโป่งขวากนี้ เป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ที่สำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งสะท้อนถึงความเข้มแข็งของชุมชนและความสามัคคีปรองดองของคนภายในชุมชน ซึ่งหากพิจารณาในแง่ของการปกครองภายในชุมชน ก็พบว่าลักษณะการปกครองภายในชุมชนของบ้านโป่งขวากนั้น คนในชุมชนให้ความสำคัญกับการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และข้อมูลข่าวสารระหว่างกันอย่างกว้างขวาง ก่อนที่จะได้มีการตัดสินใจกระทำการเรื่องใดๆ ภายในชุมชน นี้ บวว่าเป็นลักษณะของการปกครองในแบบประชาธิปไตยของชาวบ้าน การสื่อสารระหว่างผู้นำชุมชนกับคนในชุมชนมีลักษณะเป็นการสื่อสารในแนวนอน (horizontal communication) เป็นส่วนมาก ดังที่หัวหน้าคณะนักวิจัยได้เคยมีโอกาสเข้าสังเกตการณ์การประชุม

หมู่บ้านครั้งหนึ่ง ซึ่งจะเห็นได้ ว่าบรรยากาศในที่ประชุมเป็นการพูดคุยแลกเปลี่ยน ถกเถียง ซักถาม มากกว่าจะเป็นการพูดโดยผู้นำและการฟังของชาวบ้าน

ภาพที่ 4.4: ตัวแทนชาวบ้านกำลังชี้แจงรายการบัญชีของหมู่บ้านในที่ประชุม

อย่างไรก็ดี เมื่อตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนในการทำกิจกรรม กลางหรือกิจกรรมสาธารณะของชุมชน คนในชุมชนให้ข้อมูลตรงกันว่า เมื่อเทียบกับในอดีต เด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของส่วนรวมค่อนข้างน้อย เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องจากปัจจัยหลายประการ อาทิ วิธีการเลี้ยงดูบุตรหลานที่ปัจจุบันให้ความสำคัญกับการศึกษา มีการมอบหมายภาระงานบ้านให้เด็กน้อยลง แตกต่างจากรุ่นพ่อแม่ที่มักได้รับมอบหมายภารกิจต่างๆ ภายในบ้านให้รับผิดชอบ ไม่ว่าจะเป็นการเลี้ยงน้อง การประกอบอาหาร หรือการทำความสะอาดบ้าน สภาพการแข่งขันทางการศึกษาและค่านิยมของพ่อแม่ที่เห็นว่าบุตรหลานจะต้องเรียนให้สำเร็จขั้นปริญญาตรี เพื่อโอกาสในการประกอบอาชีพที่มั่นคงในอนาคต สภาพทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เด็กและเยาวชนที่ออกไปเรียนนอกชุมชนได้สัมผัสว่าการใช้ชีวิตอยู่ในตัวเมืองมีความสะดวกสบายมากกว่า จึงมีแรงจูงใจในการศึกษาเพื่อประกอบอาชีพในเมือง ดังนั้น เวลาสำหรับการ ร่วมกิจกรรมของส่วนรวมหรือกิจกรรมของชุมชนจึงมีน้อย

ในปัจจุบัน กิจกรรมหลักที่เป็นการรวมตัวของเด็กและเยาวชนในหมู่บ้านก็คืองานกีฬาสีประจำโรงเรียน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เด็กและเยาวชนมีบทบาทค่อนข้างเด่นชัด นั่นคือการเข้าร่วมแข่งขันกีฬา อีกรายงานหนึ่งที่เด็กๆ บางส่วนอาจจะมาร่วมก็คืองานบุญประจำหมู่บ้าน โดยมากเป็นการติดตามพ่อแม่หรือปู่ย่าตายายไปเข้าร่วม แต่ไม่ได้มีบทบาทความรับผิดชอบที่ชัดเจนหากผู้ปกครองไม่ได้มอบหมายภารกิจ จึงเป็นการไปพบปะคุยเล่นกันเป็นส่วนใหญ่ การรวมตัวกันในลักษณะดังกล่าวจะเห็นเด่นชัดในช่วงวัยเด็กเล็กและเด็กโต แต่เมื่อ เริ่มเข้าสู่ช่วงวัยรุ่นก็พบการเปลี่ยนแปลงอันสืบเนื่องจากการที่เยาวชนในหมู่บ้านจะแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม กลุ่มแรกเป็นกลุ่มที่ผู้ปกครองส่งเสียให้ไปเรียนในโรงเรียนขนาดใหญ่ในเมือง อีกกลุ่มหนึ่งเป็นกลุ่มที่ผู้ปกครองให้เรียนในโรงเรียนใกล้หมู่บ้าน ส่วนกลุ่มสุดท้าย เป็นเยาวชนที่เป็นกำพร้า หรือผู้ปกครองมีฐานะยากจนและไม่สามารถสนับสนุนด้านการศึกษาได้ จึงต้องออกมาอยู่บ้านเฉยๆ หรือหางานรับจ้างทั่วไปตามแต่จะมีผู้ว่าจ้าง

“บางคนพอแยกออกไปเรียนนอกหมู่บ้านก็เริ่มไม่ค่อยทักทายกันเหมือนเมื่อก่อน ทั้งๆ ที่ตอนเด็กๆ ก็เคยเล่นด้วยกัน ยังพูดคุยกันอยู่ โตมาก็ห่างเหินกันไป ไม่สนิทกันเหมือนตอนเด็กๆ แล้ว ต่างคนต่างอยู่” (ทักษิณ อินสุตา, สัมภาษณ์, 30 ตุลาคม 2554)

ข้อมูลข้างต้น ชี้ให้เห็นว่า ด้วยลักษณะทางสังคมดังกล่าวที่คนในชุมชนมีรูปแบบกิจกรรมชีวิตที่แตกต่างกันมากกว่าในอดีต มีทั้งผู้ใหญ่ที่ทำงานภายในชุมชนและผู้ใหญ่ที่ทำงานภายนอกชุมชน ไปจนถึงการไปทำงานต่างจังหวัดหรือต่างประเทศ ส่วนเยาวชนก็มีทั้งเยาวชนที่เรียนในโรงเรียนประจำชุมชน ออกไปศึกษาต่อที่โรงเรียนในตัวเมือง โอกาสที่เด็กและเยาวชนในชุมชนจะได้รวมตัวกันเพื่อเรียนรู้ในการทำงานร่วมกันหรือการทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ กิจกรรมเพื่อส่วนรวมร่วมกันจึงเกิดขึ้นได้น้อย

สำหรับปัญหาของเด็กและเยาวชนที่เคยเกิดขึ้นในชุมชนนั้น พบว่ามีปัญหาวัยรุ่นของชุมชนเคยมีปัญหาทะเลาะเบาะแว้งกับเยาวชนจากต่างหมู่บ้านในงานบุญของหมู่บ้าน แต่ยังไม่พบปัญหาความรุนแรงถึงขั้นทำร้ายร่างกายกัน

4. บริบททางเศรษฐกิจ ชุมชนบ้านโป่งขวางมีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 213 หลังคาเรือน มีรายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนประมาณ 30,000-50,000 บาท/ปี ผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนส่วนมากคือคนในวัยกลางคน (30-40 ปี) ซึ่งเป็นกำลังหลักของครอบครัว รองลงมาคือกลุ่มเด็กและเยาวชน และผู้สูงอายุ คนเฒ่าคนแก่ ส่วนคนหนุ่มสาวโดยมากจะออกไปศึกษาต่อหรือทำงานนอกหมู่บ้าน โดยมากมีทั้งการไปทำงานในตัวเมือง จ.ลำปาง นิคมอุตสาหกรรมจังหวัดลำพูน ไปทำงานในเมืองอุตสาหกรรมอื่นๆ และการไปทำงานต่างประเทศ ซึ่งมีปัจจัยด้านเพศมาเกี่ยวข้อง กล่าวคือ กรณีของชาวชุมชนบ้านโป่งขวางซึ่งมีคนไปทำงานต่างประเทศจำนวนไม่น้อย พบว่าโดยมากเป็นชาวชุมชน เพศชาย ส่วนผู้หญิงนั้น หากออกไปทำงานนอกชุมชน โดยมากเป็นการไปทำงานในตัวจังหวัด จังหวัดใกล้เคียง หรือที่ไกลที่สุดก็คือการออกไปทำงานในเมืองหลวง เมื่อเทียบสัดส่วนของประชากรในชุมชนโดยรวม อาจกล่าวได้ว่าสัดส่วนของคนทำงานในชุมชนกับคนที่ออกไปทำงานภายนอกชุมชน (ทั้งที่เดินทางไปกลับ และที่เดินทางไปพักอาศัยนอกชุมชน) มีจำนวนใกล้เคียงกัน

ในทัศนะของคนภายในชุมชน เห็นว่าสภาพเศรษฐกิจของหมู่บ้านในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปจากสภาพเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมหรือแบบยังชีพ ไปเป็นเศรษฐกิจแบบใช้เงินตราแลกเปลี่ยนโดยสิ้นเชิง เปลี่ยนจากการทำการเกษตรเพื่อเลี้ยงชีพไปเป็นการทำการเกษตรเพื่อขายแล้วนำเงินที่ได้ไปซื้อหาสินค้าสิ่งอำนวยความสะดวกที่ต้องการ

“สมัยก่อนเขาบได้ซื้อกิน เขาไปหาเขาจะกิน แต่บ่เคยคือทำงานหาเงินมาซื้อกินอย่างเดียว แต่ก่อนหาปูหาปลามาซ้องเดี๋ยวก่อพอกินแล้ว แต่บ่เคยบ่มีแล้ว” (ไฮ กาวิชัย, สัมภาษณ์, 30 ตุลาคม 2554)

ส่วนประเด็นหนี้สินนั้น คนในชุมชนยอมรับว่าเป็นปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งของคนส่วนใหญ่ ซึ่งมีหนี้สินอันเนื่องมาจากการดำรงชีวิต เช่น การทำการเกษตร การลงทุนเพื่อประกอบอาชีพ และการศึกษาของบุตรหลาน

ผู้ที่ไม่ได้ออกไปทำงานภายนอก ดำรงชีวิตด้วยการทำการเกษตรเพื่อขาย พืชผลหลักที่ปลูกคือข้าวและถั่วลิสง ผักสวนครัว อาทิ ผักกาดขาว ถั่วฝักยาว พริกทอง และเริ่มปลูกมันสำปะหลังบ้าง แต่ไม่มีตลาดรับซื้อผลผลิตทางการเกษตรภายในชุมชน จะมีพ่อค้าคนกลางแวะเวียนมารับซื้อเป็นครั้งคราว รวมถึงการที่คนในชุมชนนำผลผลิตของตนออกไปขายยังตลาดภายนอก

บริบททางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม สังคม และเศรษฐกิจของบ้านส้มป่อย

1. บริบททางประวัติศาสตร์

บ้านส้มป่อยตั้งอยู่ใน ต.แม่สัน อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง พื้นที่ชุมชนมีลักษณะเป็นพื้นที่ราบลุ่มน้ำแม่สัน อยู่ห่างจากตัวจังหวัดลำปางประมาณ 30 กิโลเมตร จากข้อมูลเอกสารงานวิจัยของคนในชุมชน (เปี้ยก แก้วคำแดง และคณะ , 2548: 1-7) ระบุว่าชุมชนบ้านส้มป่อยมีอายุประมาณกว่า 100 ปี ที่มาของชื่อชุมชนมาจากชื่อต้นดอกส้มป่อยซึ่งเป็นไม้มงคล ซึ่งมีลักษณะเป็นเถาวัลย์ขึ้นกับต้นไม้ใหญ่และมีจำนวนหนาแน่นในบริเวณชุมชน ชาวบ้านใช้ประโยชน์หลายประการจากต้นดอกส้มป่อย ไม่ว่าจะเป็นการนำยอดมาประกอบอาหาร ผักนำมาใช้ประกอบพิธีกรรม โดยใช้ฝักส้มป่อยมาลอยน้ำใช้ทำน้ำพระพุทธมนต์ตามความเชื่อของชาวล้านนาว่าฝักส้มป่อยนั้นมีความขลัง สามารถป้องกันภูติผีปีศาจได้

พื้นเพดั้งเดิมของชาวบ้านส้มป่อยเป็นชนเผ่าลัวะเช่นเดียวกับบ้านโป่งขาก เชื่อกันว่าคนร้อยละ 80 ในบ้านส้มป่อยสืบเชื้อสายมาจากชนเผ่าลัวะ แต่ปัจจุบันมีผู้ที่สามารถพูดภาษาลัวะได้เพียงร้อยละ 20 และชาวบ้านในชุมชนไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานว่าใครเป็นผู้เริ่มก่อตั้งชุมชนหมู่บ้าน การบันทึกเรื่องราวของชุมชนปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยของผู้ใหญ่สิงห์แก้ว ธรรมชัย ชุมชนมีวัดส้มป่อยเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชน

นับจากอดีต ชุมชนบ้านส้มป่อยเป็นศูนย์รวมความเจริญของชุมชนและชุมชนใกล้เคียง เนื่องจากภายในชุมชนมีทั้งวัด โรงเรียน ผู้นำของบ้านส้มป่อยหลายคนได้เป็นกำนันดูแลตำบลแม่สัน โรงเรียนบ้านส้มป่อยเป็นโรงเรียนขนาดใหญ่และมีชื่อเสียงในละแวกบ้าน แต่ในระยะหลัง เมื่อชุมชนเริ่มเจริญขึ้น ชาวชุมชนบ้านส้มป่อยก็เริ่มมีมุมมองว่าควรจะให้บุตรหลานได้รับโอกาสทางการศึกษาทัดเทียมกับเยาวชนในตัวเมือง ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงพยายามชวนขายส่งเสียบุตรหลานให้เรียนในโรงเรียนต่างๆ ในตัวจังหวัด (เปี้ยก แก้วคำแดง, สัมภาษณ์, 8 เมษายน 2555) ในปี พ.ศ. 2544 โรงเรียนบ้านส้มป่อยต้องยุบรวมกับโรงเรียนของหมู่บ้านใกล้เคียงเนื่องจากจำนวนเด็กมีน้อยลงเรื่อยๆ เพราะเยาวชนที่เป็นลูกหลานของชาวบ้านส้มป่อยโดยมากเข้าไปศึกษาในตัวอำเภอหรือตัวจังหวัด

2. บริบททางวัฒนธรรม

ชุมชนบ้านส้มป่อยมีชื่อเสียงโดดเด่นด้านศิลปวัฒนธรรมมายาวนาน ในจังหวัดลำปางต่างรู้โดยทั่วกันว่าหมู่บ้านแห่งนี้มีศิลปินพ่อเพลงแม่เพลงอาศัยอยู่หลายคน มีดนตรีพื้นเมือง มีบทเพลงพื้นบ้านที่ประพันธ์โดยศิลปินพื้นบ้านเอง นายเกรียงศักดิ์ สันเทพ เป็นตัวอย่างหนึ่งของบุคลากรของชุมชนที่มีชื่อเสียงด้านความสามารถในการบรรเลงดนตรีพื้นบ้านและการเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านพิธีกรรมพื้นถิ่น

ประเพณีวัฒนธรรมที่สำคัญของบ้านส้มป่อยที่ยังคงสืบทอดมาถึงปัจจุบัน ได้แก่ ประเพณีส่งเคราะห์ส่งแผน การเอามื้อ (ลงแขก) ในการทำนาและการประกอบพิธีกรรมงานบุญต่างๆ ประเพณีปักข้าวตอกดอกไม้ การเข้าทรง การบอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทางด้วยหมากคำบูใบ ประเพณีตานข้าวใหม่

คนในชุมชนบ้านสัมปอຍนับถือศาสนาพุทธและยังคงมีความเชื่อเรื่องผีตามวัฒนธรรมล้านนา ดั้งเดิม สิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้านคือเจ้าพ่อเขื่อนบ้าน ซึ่งจะมีประเพณีเลี้ยงผีเจ้าพ่อเขื่อนบ้านเป็นประจำในวันที่ 14 เมษายนของทุกปี นอกจากนี้ชาวชุมชนยังคงรักษาสืบทอดประเพณีรดน้ำดำหัวคนเฒ่าคนแก่ของหมู่บ้าน โดยชาวบ้านจะร่ว มกันเดินขบวนทั้งหมู่บ้านเพื่อเดินสายรดน้ำดำหัวคนเฒ่าคนแก่ทั้งหมู่บ้านเนื่องในโอกาสเทศกาลสงกรานต์ นอกจากนี้ยังมีการฟื้นฟูประเพณีแห่ไม้ค้ำศรีในเทศกาลสงกรานต์เพื่อให้เป็นประเพณีที่สะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนอีกด้วย และชุมชนก็ให้ความสำคัญกับการเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนา การทำบุญร่วมกันในเทศกาลสำคัญทางศาสนา ได้แก่ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา โดยคนในชุมชนจะรวมตัวกันประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ร่วมกันทานขันข้าวให้บรรพบุรุษผู้ล่วงลับ สวดมนต์ฟังธรรมร่วมกัน

ภาพที่ 4.5: ไม้ค้ำศรีที่ชาวชุมชนนำมาค้ำต้นไม้ในเทศกาลสงกรานต์

ประเพณีที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งของชุมชนบ้านสัมปอຍก็คือการตักลงปูจาในวันโกน ตามความเชื่อดั้งเดิมที่ว่า บ้านใดถ้าไม่ได้ยืมเสียงกลองปูจา ยักษ์ก็จะลงมากินคนในหมู่บ้านนั้น ในขณะเดียวกัน การตักลงปูจาก็จะเป็นการบอกกล่าวให้เปรตอสุรกายได้ทราบว่ วันรุ่งขึ้นจะเป็นวันพระ เพื่อจะได้ มารับส่วนบุญที่ญาติพี่น้องอุทิศไปให้ ดังนั้นลูกหลานที่ยังมีชีวิตอยู่จึงต้องร่วมกับถวายภัตตาหาร ถวายสังฆทานในวันพระ ถือเป็นอุบายในการโน้มน้าวใจคนรุ่นหลังให้พากันเข้าวัดทำบุญนั่นเอง

ภาพที่ 4.6: วิหารวัดส้มป่อย ศูนย์รวมจิตใจของชาวชุมชนบ้านส้มป่อย

ภาพที่ 4.7: ชาวชุมชนบ้านส้มป่อยรวมตัวกันทำบุญตามประเพณีในวันอาสาฬหบูชา

3. บริบททางสังคม

ชุมชนบ้านส้มป่อยยังคงมีสภาพเป็นชุมชนหมู่บ้านที่คนในชุมชนมีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ ยังคงมีการลงแขกหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “เอามื้อเอาแรง” ในการทำกิจกรรมต่างๆ เช่น การเกี่ยวข้าว การรื้อถอนบ้าน การสร้างบ้านใหม่ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม จากการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกับคนในชุมชนเองจะอธิบายสภาพความสัมพันธ์ของคนในชุมชนว่า ในชุมชนประกอบไปด้วยคนพื้นถิ่นดั้งเดิม ซึ่งสืบเชื้อสายจากชนเผ่าลัวะเช่นเดียวกันกับบ้านโป่งขวก กับคนจากภายนอกที่อพยพมาอาศัยอยู่ในชุมชนในภายหลัง การกลมกลืนผสมผสานกันระหว่างคนพื้นถิ่นดั้งเดิมกับคนจากภายนอกชุมชนส่งผล

ให้ในปัจจุบันนี้ ในบ้านส้มป่อยเองแทบจะไม่มีใครพูดภาษาสำเนียงลัวะแบบบ้านโป่งขวางแล้ว มีเพียงผู้สูงอายุจำนวนน้อยเท่านั้นที่ยังคงพูดภาษาลัวะได้

ในด้านการปกครอง บ้านส้มป่อยมีผู้นำอย่างเป็นทางการคือผู้ใหญ่บ้าน แบ่งการปกครองในหมู่บ้านออกเป็น 7 หมู่บ้าน แต่ละหมู่บ้านมีจำนวนสมาชิก 16-20 หลังคาเรือน และแต่งตั้งหัวหน้าหมู่บ้านให้เป็นกรรมการ 7 ฝ่ายของชุมชน ประกอบด้วยฝ่ายปกครอง ฝ่ายป้องกัน ฝ่ายวัฒนธรรม ฝ่ายสาธารณสุข ฝ่ายการเงิน ฝ่ายการศึกษา และฝ่ายสวัสดิการและสังคม

ที่ผ่านมา ในแง่การปกครองอย่างเป็นทางการ ชุมชนบ้านส้มป่อยมีปัญหาความขัดแย้งระดับหมู่บ้านอยู่บ้าง เนื่องจากมีการแบ่งกลุ่มระหว่างกลุ่มผู้นำอย่างเป็นทางการกับคนในชุมชนบางส่วนที่ตั้งคำถามเชิงธรรมาภิบาลต่อกระบวนการบริหารงานของผู้ปกครอง แต่ล่าสุด ในช่วงที่ดำเนินการเก็บข้อมูลวิจัย พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงตัวผู้นำอย่างเป็นทางการเป็นคนใหม่ จึงถือว่าในขณะนี้ ปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชนบ้านส้มป่อยลดน้อยลง คนในชุมชนโดยส่วนมากรอดูผลงานและแนวทางการบริหารงานของผู้นำคนใหม่

นอกจากผู้นำอย่างเป็นทางการแล้ว ชุมชนยังมีผู้นำตามธรรมชาติคือปราชญ์ชาวบ้านที่มีความรู้ความสามารถ ช่วยเหลือพัฒนาชุมชนมาโดยตลอด คนในชุมชนจึงให้ความเคารพนับถือ ได้แก่คนเฒ่าคนแก่ที่เป็นผู้รอบรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมหรือประเพณีพื้นบ้าน หรือข้าราชการที่มีความรู้ความสามารถด้านศิลปวัฒนธรรม เป็นต้น

ภาพที่ 4.8: นายเกรียงศักดิ์ สันเทพ หนึ่งในผู้นำด้านศิลปวัฒนธรรมของบ้านส้มป่อย

บริบททางสังคมอีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับชุมชนบ้านส้มป่อยก็คือ การที่คนในชุมชนบางส่วนได้รวมตัวกันเพื่อเคลื่อนไหวทำกิจกรรมเชิงสังคมและวัฒนธรรมภายใต้ชื่อกลุ่มดอกส้มป่อย ซึ่งกลุ่มดังกล่าวมีจุดเริ่มต้นมาจากการรวมตัวกันของกลุ่มคนเล็กๆ ทำโครงการเสนอสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ในปี พ.ศ.2544 เพื่อฟื้นฟูเพลงพื้นบ้าน เมื่อโครงการเสร็จสิ้น จึงก่อตั้งกลุ่มวัฒนธรรมดอกส้มป่อย 2001 มีสมาชิกจาก 27 ครอบครัวซึ่งมีความสามารถในการเล่นดนตรีพื้นเมือง ไม่ว่าจะเป็นการจ้อย ซอ ค่าว และฮำ การรวมตัวดังกล่าวเป็นการไปแสดงดนตรีพื้นบ้านตาม

และอาหารธรรมชาติมารับประทานและขายให้กับนักท่องเที่ยวที่ตลาดทุ่งเกวียน ถือเป็นช่องทางการ
หารายได้เสริมนอกเหนือจากการประกอบอาชีพหลักของชาวชุมชนอีกทางหนึ่ง